

УДК 025.178:027.54(477-25)НБУВ:271.2-534.5

*Станіслав Анатолійович Волощенко,
завідувач Музею староукраїнської книги,
сектор Львівської національної галереї мистецтв
імені Б. Г. Возницького, м. Львів
e-mail: stachevskiy@gmail.com*

**СПИСКИ УСТАВУ ЦЕРКОВНОГО ЄРУСАЛИМСЬКОГО XVII ст.:
ДАТУВАННЯ, ПЕРЕПISУВАЧІ,
ЛОКАЛІЗАЦІЯ, ПОБУТУВАННЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НБУ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

Здійснено атрибуцію кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського XVII ст.*, що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ. Досліджено час створення кодексів на основі джерельних відомостей, уміщених у колофонах, по-крайніх записках, а також за даними філігранологічного аналізу. Встановлено імена переписувачів *Єрусалимських Уставів*, їхнє територіальне походження, соціальний статус і рід діяльності. Висвітлено питання про локації створення та побутування списків *Церковного Уставу XVII ст.* із колекції Інституту рукопису.

Ключові слова: Устав церковний Єрусалимський, рукописні Устави, XVII ст., атрибуція, рукописні пам'ятки, кодекс, Інститут рукопису, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Дослідницький інтерес у вивченні кириличної богослужбової книги в Україні починаючи від XIX ст. і до сьогодні гуртує навколо себе чимало поколінь кодикологів. Рукописна книга богослужбового характеру не лише цікава за матеріалом, на якому вона переписана, за тим, як вона організована та які її палеографічні особливості й оздоблення, вона передусім – важливе джерело для історико-краєзнавчих, філологічних і культурологічних студій, а також для вивчення літургійного життя Київської Церкви, її богослужбових традицій і практик, специфіки текстів і регіональних особливостей мови богослужінь, є свідченням рівня релігійної культури, особливостей проявів т. зв. «народної побожності», історії повсякдення духовенства та мирян, культурної антропології, історії ментальності та уявлень наших предків.

Кожен монастирський чи парафіяльний храм мав свою церковну збірку книг, яка формувалася в залежності від типу та характеру церковних богослужінь. Репертуар цих книг визначався *Церковним Уставом*,

© С. А. Волощенко, 2018

який ще називають *Єрусалимським* чи *Типіконом*, адже саме ця книга регламентує різноманітні цикли богослужбового кола. Дослідження даного типу кодексів важливе в широкому контексті книгознавчої науки, адже сприяє кращому розумінню історії та розвитку кириличної рукописної книги в Україні.

Відомо, що перше друковане видання *Церковного Уставу* було здійснене в Москві 1610 р., перевидавалося в 1633, 1641, 1682, 1695 рр. і понад 15 разів – у XVIII ст. В Україні згадана книга в XVII ст. не друкувалася. Тому виникає особливий інтерес у вивченні саме рукописних списків XVII ст.: їхнього співвідношення із текстами друкованих примірників, спільних і відмінних рис, особливостей тексту в залежності від регіону створення, а також рівня затребуваності та причин переписування цих кодексів аж до кінця першої третини XVII ст.

Матеріалом для дослідження рукописних списків *Уставу* послуговували кодекси, збережені в найбільшій скарбниці книжкової рукописної продукції серед українських бібліотечних і музейних книжкових зібрань, – Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Саме в цій інституції зберігається найбільша кількість списків *Уставу церковного Єрусалимського* – 23 книги (XVI ст. представлене одинадцятьма книгами, а XVII ст. – дванадцятьма), які територіально репрезентують різні регіони сучасної України, а також Росії.

Як зазначалося вище, в ІР НБУВ зберігаються 12 списків *Єрусалимського Уставу* XVII ст., які зосереджені в декількох фондах. Найбільше книг міститься у фонді І «Літературні матеріали» (комплексний фонд) – шість кодексів [1, 2, 3, 4, 5, 6]. У фонді 312 «Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору» *Церковні Устави* представлені двома списками [7, 8]. По одному кодексу – у фонді 301 «Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» [9], фонді 311 «Зібрання рукописних книг Десятинної церкви» [10], фонді 313 «Зібрання рукописних книг Почаївської лаври» [11] і фонді 30 «Колекція рукописних книг ІР НБУВ» [12].

Перші описи списків *Єрусалимського Уставу* XVII ст., які сьогодні зберігаються в ІР НБУВ, з'явилися в останній чверті XIX ст. У 1881 р. студент другого курсу Київської духовної академії (далі – КДА) Василь Березін уклав каталог 47-ми рукописів Почаївської лаври, які на той час зберігалися в бібліотеці музею КДА. Серед описаних рукописів під № 26 – *Церковний Устав*, переписаний у першій третині XVII ст. Укладач каталога, окрім назви рукопису, зазначив тип письма, формат, кількість аркушів, навів текст колофону та по крайнього запису, а також деякі заголовки [13, с. 46–47]. У каталозі 1896 р., укладеному Миколою Петровим, із 576-ма

описами рукописів київських монастирів і Києво-Десятинної церкви, описано *Устав* із Десятинної церкви. Під № 576 уміщено відомості про цей кодекс – зазначено лише назву книги «Уставъ или око церковное» і джерело надходження до бібліотеки церкви [14, с. 254]. Більшою інформативністю з опису *Уставів* відзначається каталог рукописів бібліотеки Києво-Софійського монастиря, опублікований у 1904 р. тим самим автором. Ідеться про два списки XVII ст., які описані під № 94 і № 95: опис цих рукописів складається із назви книги, часу створення, формату, кількості аркушів, зазначення джерела надходження, переліку основних змістових рубрик і публікації уривків із покрайніх записів [15, с. 24]. У 1916 р. Олександр Лебедев видав каталог рукописів Церковно-археологічного музею КДА, в якому під № 195 описав *Єрусалимський Устав* із с. Волиці, що на Київщині. Варто відзначити дещо вищий рівень наукового описування рукопису в порівнянні з попередньо наведеними публікаціями, адже автор, окрім традиційних рубрик, дослідив водяні знаки паперу, на якому писано текст, описав оздоблення оправу, яка на сьогодні не збереглася, подав перелік заставок у книзі, опублікував документуючі записи (провенієнції), звернув увагу в коментарях на текстологічні особливості рукопису [16, с. 76–77]. У каталозі рукописів Київського художньо-промислового і наукового музею імені імператора Миколи Олександровича (нині Національний художній музей України) авторства С. Щеглової 1916 р. під № 44 подано опис одного зі списків *Єрусалимського Уставу*, який розглядаємо в цій статті. Авторка вказала назву книги, її розмір, об'єм, датування, тип письма, кількість заставок із відомостями про їхнє розміщення в кодексі, навела фрагменти з покрайніх записів і дані про оправу, зазначила, що *Устав* розпочинається з передмови та змісту [17, с. 15]. У 2017 р. нами опубліковано опис *Уставу* із Білостоцького монастиря, що на Волині [18, с. 202–212]. Наукові ж описи інших шести списків *Єрусалимського Уставу* XVII ст. із фондів ІР НБУВ на сьогодні не оприлюднено, а ті, що існують, потребують уточнення із залученням сучасних підходів кодикологічного дослідження.

У пропонованій статті ми уточнимо датування *Єрусалимських Уставів* із колекції ІР НБУВ, з'ясуємо імена їхніх переписувачів, а на основі документуючих відомостей у списках визначимо локалізації створення та побутування кодексів. Кодикологічне та текстологічне дослідження особливостей цих списків XVII ст. потребує окремої публікації.

Книгою, яка визначала склад, порядок і чин звершення церковних богослужінь добового та місячного кола, богослужінь Чотирнадцятниці та П'ятидесятниці, а також містила правила стосовно чернечого життя, був *Устав церковний Єрусалимський* [19, с. 58]. *Устав* покликаний бути

певним «регулятором» церковного богослужіння, адже регламентує різноманітні цикли богослужбового кола – добового, седмичного, місячного, святкових днів рухомого та нерухомого кіл. За своїм характером належить до церковно-дисциплінарного жанру, його тексти не читаються в часі звершення служб, проте в них вказується порядок читань текстів з *Октоїха*, *Мінеї*, *Триодей*, книг *Старого* та *Нового Заповітів*, *Часослова* та інших богослужбових книг у залежності від особливостей тієї чи іншої служби [20, с. 37]. *Єрусалимський Устав* визначав репертуар богослужбових книг у церкві, які ще називають книгами «типікарного кола» (уставного) [19, с. 58].

З кінця XIV ст. *Єрусалимський Устав* почав запроваджуватися митрополитом Кипріаном (1330–1406) у межах Київської Церкви [20, с. 22] і в XVI ст. остаточно утвердився на теренах сучасної України. Найбільш ранній збережений список *Єрусалимського Уставу* зберігається у відділі рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького і датується, за нашими дослідженнями, останньою третьою XV ст. [21].

У цій статті ми розглядаємо кириличні списки *Уставів*, які за хронологією свого створення відносяться до першої третини XVII ст. З них точно датованими, за інформацією їхніх колофонів, є чотири кодекси.

Найбільш ранній датований список *Уставу* XVII ст. переписаний у Троїце-Сергіївому монастирі в «лѣту^{жс} Тогда тичюшу, з. раі. м^у При деръжавѣ блговѣрнаго и бгохранимаго и хлюбиваго самодержца Православнаго цря и Гдря і Великаго князя Бориса Фев^{лв}ровича всеа роуси ... И стѣише^м потриархѣ іеве московско^м всеа ру^с» [7, арк. 475 зв.]. Тобто кодекс створений у 7111 р. від створення світу, або в 1603 р. від Різдва Христового, в Росії, при московському цареві Борисі Годунові (1598–1605) за патріаршества Іова (1589–1605).

Фактографічно багатий колофон рукопису, який «Начажеся писати в “лѣто w^т создания миру, зрка. а w^т по плоти рж^ства га бга и спаса ншого іс ха, **ахві** м^сца февраля на днь прп^{лб}наго w^тца ншого мартина число^м гі А скончяся в томже року **хві**. м^сца августа на днь прп^{лб}наго w^тца нше^т пимина великаго число^м, **кз** кру^т слнцу **и** а лунѣ кру^т ді.» [10, арк. 371]. Іншими словами, переписувач почав роботу над кодексом у 7121 р. від створення світу, тобто у 1612 р. від народження Ісуса Христа, 13 лютого, в день пам’яті преподобного Мартина (святого V ст.) за старим стилем (26 лютого за новим стилем), а завершив переписувати 27 серпня 1612 р., у день пам’яті преподобного Пімена Великого Палестинського (бл. 602 р.) за старим стилем (9 вересня за новим стилем). Таким чином, праця над створенням книги зайняла в переписувача 154 дні.

Третій кодекс XVII ст. точно датований «съве^рши^с» 18 (31) грудня 1627 р., про що інформує запис, виконаний коричневим атраментом переписувачем книги: «сїа книга глемы^и овста^в. Ро^к Бо^жа **ахкз** м^сца дека^мв^рїа **иі.**» [11, арк. 197 зв.].

Найпізніший список *Єрусалимського Уставу* XVII ст., що зберігається у фондах ІР НБУВ, завершили переписувати «року бжїя: **Ахлв**: м^сца вктеврїа во **s** Совершися» [5, с. 250 3-го рахунку]. Отже, робота над створенням книги завершилася 6 (19) жовтня 1632 р.

Датування згаданих вище кодексів за колофонами підтверджується філігранологічним аналізом. Папір, на якому переписано *Устав* 1603 р. [7], різнорідний і датується кінцем XVI – початком XVII ст. Виявлено водяні знаки із зображенням п'ятьох варіантів «глечика», три з яких подібні до відповідників у альбомі Ч. Бріке під № 12794, 12803 і 12816 [22, с. 638–639], датовані від 1589 р. до 1595 р. У двох інших випадках визначити тотожний знак «глечика» не вдалося, вони за типом наближені до зображень із № 12808 і 12864 з датами 1551 і 1525 рр. [22, с. 638, 641]. Ще одна філігрань – зображення «герба з будинком», тотожне знакові № 1321 у тому ж таки альбомі, але з датою 1603 р. [23, с. 109]. Папір кодексу, дописаного 27 серпня 1612 р. [10], із філігранями трьох типів, датованими 1603 р. [24, № 695], 1612 р. [24, № 567] і 1613 р. [24, № 1840], *Устав* 1627 р. [11] переписаний на папері, датованому 1621 р., з водяним знаком, подібним до зображення під № 891 в альбомі І. Каманіна, О. Вітвицької [25]. Папір рукопису 1632 р. [5] із філігранями двох типів: із зображенням герба «Гоздава», який в альбомі Е. Лауцявичюса датований 1625 р. [24, № 2054], а інший герб тотожний зображенню із датою 1632 р. [25, № 1209]. Дослідження паперу цих кодексів із прямою вказівкою на дату створення свідчить, що залежаність паперу могла становити від шести і до більш як десяти років. За спостереженнями О. Іванової, для більшості рукописних книг XVI ст. дати їхнього створення, які відображені переписувачами, наближені до датування водяних знаків цих кодексів за альбомами філіграней і можуть відрізнятися терміном від трьох до п'яти років [26, с. 207].

Рукописи без вказівки на час створення вдалося датувати на основі філігранологічного аналізу, а також за палеографічно-кодикологічними особливостями і документуючими записами.

Початком XVII ст. атрибутовано дві книги. Папір першого рукопису [9] із водяним знаком герб «Сокира», датованим 1602 р. [24, № 1708]. Філігрань герб «Любич» виявлено на папері іншого списку *Уставу* [1]. Подібний знак в альбомах водяних знаків І. Каманіна, О. Вітвицької [25, № 404] і Т. Діанової, Л. Костюхіної [27, № 1074] датований 1604 р. Цей рукопис у лютому 1605 р. був вкладений до храму м. Олики [1, арк. 20 зв., 21 зв.].

Першою чвертю XVII ст. датовано п'ять кодексів. Під час філігранологічного аналізу першого *Уставу* [8], переписаного в цій частині сторіччя, встановлено, що папір рукопису – із водяними знаками герба «Гоздава», який подібний до відповідного знака в альбомі Т. Діанової, Л. Костюхіної [27, № 894], та герба «Сокира» [27, № 1226]. Ці філіграні датовані 1614–1615 рр., що дало підстави датувати і сам кодекс першою чвертю XVII ст. Зображення ще одного герба «Сокира», відмінного від попереднього, виявлено в наступному спискові *Уставу* [12]; цей знак Т. Діановою датований 1618 р. [28, № 776]. Ймовірно, 1619 р. переписано *Устав* [2], папір якого містить водяний знак у вигляді «жіночої постаті на ведмеді» в орнаментальному картуші [27, № 1235]. «Поштовий ріжок на гербовому щиті» з літерою «В» виявлено на папері наступного кодексу [3]. Цей водяний знак датується 1619–1622 рр. [28, № 660; 27, № 1152]. На папері *Уставу* [4], який «замикає» першу чверть XVII ст., міститься філігрань із зображенням «двоголового орла». У довідковому альбомі Т. Діанової, Л. Костюхіної він значиться під 1623 р. [27, № 1010].

У першій третині XVII ст. переписано *Єрусалимський Устав* [6], папір якого містить водяний знак із зображенням «жіночої постаті на ведмеді» на гербовому щиті. Подібна філігрань знайдена в альбомі Т. Діанової з датою 1628 р. [28, № 464]. Цей рукопис, вочевидь, поновлювався, адже аркуші наприкінці книжкового блоку переписані іншою рукою [6, арк. 219–224]. Завдяки проведеному аналізу водяних знаків цих аркушів встановлено, що блок поновлювався в 1688–1689 рр. На папері арк. 219–224 наявна філігрань «двоголовий орел» [28, № 519].

Важливою складовою наукового опрацювання книги є встановлення переписувача, що передбачає з'ясування його імені, визначення територіального походження створювача кодексу, його соціального статусу та професії, що зазвичай вдається вкрай рідко. Досліджуючи вказані списки *Єрусалимського Уставу* XVII ст., нам вдалося встановити творців окремих кодексів: у п'яти рукописах зафіксовані імена переписувачів.

У першому випадку наприкінці колофону *Уставу* 1603 р. зазначено, що «Списа^а Сию Книгоу пострыж^ени^к живонача^нные тр^оце Сергиева мн^чтря крилошени^и данилка га^рило^в» [7, арк. 476]. Отож книгу переписав чернець однієї з найбільших російських обителей – Троїце-Сергієвого монастиря – Данило Гаврилов, який ще був крилошанином цієї чернечої спільноти, тобто виконував послух співця на солеї (крилосі правому чи лівому від амвона).

Переписувач *Уставу* 1612 р. про себе пише, що «Трудо^и многорѣшна^г хуждѣшаго во хр^тіаннехъ оубогаго матьфѣя епифановича поповича смѣди^иского вбывателя бгоспсаемаго града турова» [10, арк. 371]. Напевно,

йдеться про сина священника Епіфанія – Матфія Смідинського із міста Турів, що знаходиться на території сучасної Білорусі (нині м. Турів Житковецького р-ну Гомельської обл.).

На приклесній частині нижнього форзаца іншого списку *Уставу* зафіксовано, що «Книга глаголема уставъ списана Лонгиномъ дякомъ Черногородскимъ» [8]. Із цього запису можна зробити висновок, що книгу переписав дяк Лонгин із місцевого храму м. Черногородки Макарівського району Київської області.

Переписувач *Уставу* 1627 р. вказав у колофоні, що книгу переписала «Мнѡѣгрѣшная рука Недоѣтоѣнаго Прозвѣтора Іоакѡма.», додавши при цьому, що «Понеж неписа Аггль. Но азъ я грѣшный рабъ» [11, арк. 197 зв.]. Виходячи з інформативності колофону, доходимо висновку, що кодекс переписав ієрей (пресвітер) Іоаким.

Устав 1632 р. переписав Яків Данилович «и³ Солоного Городка роди» [5, с. 250 3-го рахунку]. Нині Солоний Городок називається м. Городком і розташовується на території Львівської області. На жаль, Яків Данилович не зазначив роду своєї професійної діяльності та соціального статусу, однак зазначив, що переписав книгу при храмі Різдва Богородиці [5, с. 250 3-го рахунку].

Встановивши переписувачів п'яти кодексів, можемо резюмувати так: *Устави* переписували представники духовенства або ж члени їхніх сімей чоловічої статі. Ми маємо відомості про чотирьох осіб, які вписали свій соціальний статус, – священник, дяк, чернець, син священника.

XVII ст., за твердженням дослідниці кириличної рукописної та стародрукованої книги Віри Фрис, характеризувалося зникненням потужних осередків книгописання (скрипторіїв). Однак продовжували існувати окремі скрипторії при Києво-Печерському монастирі, монастирях Волині, Львівському Успенському братстві та ін. Кодекси створювалися в містах / містечках, селах чи при маєтках непрофесійними переписувачами, тобто особами, які за професією не були суто писарями. Книга створювалася за потреби, як необхідна для вжитку література. При цьому дослідниця зауважує, що нерідко книга, створена у цих локаціях, могла бути єдиною там виготовленою [19, с. 109].

Не менш вагомим аспектом у вивченні рукописних книг богослужбового характеру є встановлення місця створення кодексу, історії його побутування, а також міграції. У процесі дослідження списків *Єрусалимського Уставу*, які нас зацікавили, ми визначили ці локації – від моменту їх переписування до часу потрапляння до фондів ІР НБУВ. Вагомим джерелом для реконструкції історії побутування книг послуговували відомості з колофонів, крайніх записів, старих інвентарних номерів на кодексах, наліпок, штампів, а також із фондово-облікової документації чи опублікованих матеріалів.

Серед списків Єрусалимського Уставу XVII ст., що зберігаються в ІР НБУВ, 11 кодексів переписано в сучасних кордонах України і один у Росії. За регіональним поділом українські списки можна віднести до трьох регіонів: на Волині створено сім книг [1, 2, 4, 5, 6, 10, 11], на Київщині – три [3, 8, 9] і на Поділлі – один кодекс [12].

Перший серед «волинських» *Уставів*, створений 4 лютого 1605 р., був покладений «Къ церкви стое живонача^ное тро^нци В бога спасаемо^м градѣ вльци» рабом Божим ієреєм Іллею [1, арк. 20 зв. – 22]. Нині Олика – селище міського типу, що розташовується в Ківерцівському районі Волинської області. У XIX ст. рукопис належав згаданій церкві, що засвідчує наліпка на верхній дошці оправи. У фондово-обліковій документації (опису до фонду І ІР НБУВ) стосовно цього рукопису зазначається, що кодекс надійшов до Київського центрального архіву давніх актів із Загаєцького монастиря, розташованого у Шумському районі Тернопільської області. З цього можна зробити припущення, що до переїзду до Києва пам'ятка побувала в Загаєцькому монастирі.

Церковний Устав, переписаний у 1612 р. Матвієм Смідинським, який переїхав до Городця (нині містечко у Володимирецькому районі Рівненської області) із м. Турова «сире^ч вко Церко^ноя», в цьому ж сторіччі був покладений «в црко^н присветые брдцы десети^но Граде киеве» ротмістром Андрієм, сином Захарія Чернишова «для w^тпущения Грехо^н своихъ И ^нля поминания родиче^н сваи^н» [10, арк. 1–27]. Рукописна книга й у XIX ст. належала Києво-Десятинному храмові, про що дізнаємося із запису на звороті верхньої дошки оправи, писаного чорнилом, скорописом XIX ст.: «Типиконъ или Уставъ Церковный. Киево-Десятинной церкви», а також із напису на наліпці арк. 175 зв.: «XVII в. (1612 г.) Типиконъ или Уставъ Церквн. Киево-Десятин. Цркви».

Побутування ще одного списку *Єрусалимського Уставу*, переписаного на Волині у першій чверті XVII ст., важко встановити через його фрагментарність, адже від книги збереглися лише 5 аркушів тексту. Однак, подібно до кодексу із Олики, в опису до фонду І ІР НБУВ вказано, що фрагмент рукопису надійшов до Київського центрального архіву давніх актів із Загаєцького монастиря, що на Тернопільщині [2].

У Білостоцькому Хресто-Воздвиженському чоловічому монастирі (с. Білосток Луцького району Волинської області) зберігався список *Уставу*, переписаного в першій чверті XVII ст. Читаючи запис на арк. 258, писаний коричневим атраментом, скорописом XVII ст., дізнаємося, що «Сия Книга Глаголемая у^ставъ Мона^стира Біло^стоцкаго вла^ная», на нижньому березі арк. 302 дещо пізніший польськомовний запис XVIII ст.: «Taieſt Xięga ustaw własna Monasterya Białostockiego» [4, арк. 258, 302]. У XIX ст. книга зберігалась у фондах Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії під № 842 [18, с. 205].

Імовірно, що на Волині був переписаний ще один список *Уставу* пресвітером Іоакимом «за панованя его милости пана вдриво^аского щенико^а івано^а, w^тмени^а ей ра^б божій фешдо^р ха^ркови^а бо^адаръ и своєю жонною вксимою и свої^а сыно^а панасо^а» [11, арк. 9–14] у 1627 р. Цю книгу було подаровано в с. Мельниківці до церкви Воскресіння Господнього. З XVIII ст. рукопис належав до книг «Монастыра Почаевского» [11, арк. 2], також і в наступному сторіччі кодекс побутував у Почаївській Свято-Успенській обителі: «Принадлежитъ Почаевской Лаврской Библиотеки. 1854 р.» [11, арк. 1, 10, 20].

Список *Єрусалимського Уставу*, переписаного уродженцем Львівщини Яковом Даниловичем у 1632 р. на Волині, призначався для Остропільського храму Різдва Богородиці: «Во градѣ Встропо^м: при храмѣ: ро^ж прч^тои На^а случу» [5, с. 250 3-го рахунку]; нині це село Старий Остропіль Старокостянтинівського району Хмельницької області. Невідомо, коли рукопис потрапив до Ніжинського Христо-Воздвиженського храму, адже саме звідти книгу було отримано Всеукраїнською бібліотекою України в 1930 р. (нині НБУВ).

Найпізніший список *Уставу*, який досліджуємо в цій статті, ймовірно також був переписаний на Волині, що підтверджують кодикологічно-палеографічні та мовні особливості рукопису. Запис про дарування рукопису до наших днів дійшов у фрагментарному стані, – чимало його частин стерті. З ідентифікованого запису зрозуміло, що «Сия Книга Глаголемая уставъ или, Розумъ Надана бистъ ... Пре^ввято^а влдчци Наше^а» [6, арк. 1–4]. Очевидно, йдеться про богородичний храм, проте невідомо, якому саме богородичному святу освячена церква та в якому населеному пункті вона розташовувалася. Відомо, що українські богородичні храми іменувалися на честь її Різдва, Введення у храм, Зачаття, Благовіщення, Покрови, Успіння чи Собору Богородиці. Можемо припустити, що цей кодекс у XVII ст. був вкладений до Києво-Печерського монастиря, а посвятою храму було свято Успіння Богородиці. Саме так іменувалася головна велика церква лаврської обителі. Стосовно затертих місць у вкладному запису (мова йде про локацію храму та первинний титул храму), ми схильні вважати, що до моменту надходження книги в печерський монастир вона побутувала в якомусь богородичному храмі та, можливо, самі печерські монахи або дарувальник обителі стерли частини запису про місце розташування цього храму з його точною посвятою. В XIX ст. рукопис зберігався під номером «Рук. 44. Д» у Києво-Печерському монастирі, про що дізнаємося зі штампу овальної форми фіолетового кольору «БИБЛИОТЕКА КІЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ».

Тепер перейдемо до списків із Київського воєводства. На Київщині на початку XVII ст. був переписаний список *Єрусалимського Уста-*

ву, який у 1612 р. був покладений у храм, який на сьогодні не локалізовано через значні заклеєння покрайнього запису смужками паперу [9, арк. 43 зв. – 53]. Ширша інформація про долю книги наявна на нижніх берегах арк. 5–26. Цей запис, датований 1699 р., зроблено чорнилом, імітованим півуставом. У ньому зазначається, що «сия книга раба Божя федора по прізвиську чемереса млника», а також його сина Андрія «и матки Его татияни тоєсть попової дочки Котории южи небожчикъ Померъ» в селі Волиці «за буцкои». Після своєї смерті Федір Чемерес заповів книгу онукові Андрію, а «кто би еи міль w^тдалити w^т тихъ родичивъ тоєсть будетъ Клять Проклять w^т анафана и аремефа». Наприкінці подано дату запису та локацію «року Божия **ахчф** в селі волиці за короля его милости Афгуста и за панования ихъ пн^а віго^вского именемъ евстафин». Іншими словами, Федір Чемерес у 1699 р. у с. Волиця, що нині розташовується у Фастівському районі Київської області, за правління короля Речі Посполитої Августа II Фрідріха та державця пана Євстафія Виговського, зафіксував факт купівлі книги, визначив право власності своє та членів родини, а також окреслив її спадкоємця після своєї смерті [9, арк. 5–26]. Майже дослівно цей запис уміщений на арк. 196 зв. – 213, однак датований уже «м^сца мая року Божяго» 1718 р. [9, арк. 212]. У XIX ст. рукопис зберігався в бібліотеці псаломщика с. Кочубіївка, що на Черкащині, Віссаріона Івановича Гордієва [9, арк. 3–13], а з 1896 р. – в його зятя – псаломщика с. Орадівки четвертого Округу благочиння Уманського повіту Димитрія Лаврентієва [9, арк. 6–20]. Згодом цей рукопис був надісланий наміснику Києво-Братського монастиря отцеві Антонію [9, арк. 25–40]. Очевидно, що намісник передав книгу до бібліотеки КДА, про що свідчить штамп округлої форми, блакитного кольору: «БИБЛИОТЕКА КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ» і сигнатура «Муз. Рук. 867».

Ми дослідили ще один кодекс, переписаний на Київщині, який був покладений «За сщенніка Василія Шко^вскаго» у с. Паволоч до храму «стаго Архи^{ст} Х^сва Михаила» [8, арк. 123 зв.–124], що на сьогодні розташовується в Попільнянському районі на Житомирщині. Цей рукописний *Устав*, датований першою чвертю XVII ст., у 1854 р. опинився серед книг книгозбірні Києво-Софійського собору під № 96 [8, арк. 1, 10, 21], а звідти надійшов до ІР НБУВ.

Описаний С. Щегловою *Устав*, датований нами, як і попередній рукопис, першою чвертю XVII ст., був теж створений на Київщині і повторно вкладений у XVIII ст. до «церкви архистратига Христова Михаила Монастирищской» [21, арк. 8–12]. Місце попереднього побутування визначити проблематично, адже записи є частково заклеєними смужками паперу. Достеменно відомо, що рукописна книга спершу була вкладена в 1658 р. у

цей нелокалізований храм [21, арк. 2–6]. Після Монастирища *Устав* зберігався у фондах Київського художньо-промислового і наукового музею імені імператора Миколи Олександровича під інвентарним номером «Рукоп. № 44», що засвідчують штампи на аркушах кодексу.

На території Поділля в тій же частині XVII ст. переписано *Єрусалимський Устав*, який придбала «раба бжія ао^вдотія шимониха гаври^мкова до^чка со сны^ми своїми» Яковом, Павлом і Гаврилом і подарувала до храму Архістратиґа Михаїла «оу чо^рнокожи^мце^х при свяще^ннику Василю за w^пущеніє гріхо^в свои^х и родителєй». Ктиторка словами традиційної перестороги закликає не віддавати цю книгу від храму нікому, навіть своїм родичам, і при цьому додає: «и абы была состарівшися изнову направлення w^т соро^чни^к мои^х ам^ь» [12, арк. 33 зв.–40 зв.]. Невідомо, коли книга була перевезена із храму в с. Чернокозинцях Кам'янець-Подільського району Хмельницької області до старообрядницької Вознесенської церкви «Пріємлющихъ Священство БЛОКРИНИЦКОЙ ІЕРАРХІИ», про що інформують відтиски штампів у книзі. Можливо, одночасно книга належала й іерею Кирилу Куликову, який помістив у ній свій екслібрис.

Серед списків *Єрусалимського Уставу* XVII ст., які зберігаються в ІР НБУВ, є й рукопис, переписаний 1603 р. у Росії Данилком Гавриловичем. Імовірно, створювався він на замовлення Межигірської обителі, що на Київщині (нині біля с. Нові Петрівці). Згадка про побутування цього списку вміщена на верхньому та нижньому берегах арк. 1, писана коричневим атраментом, скорописом XVIII ст.: «Книга Мн^чтра Межиго^рско^г» [7, арк. 1]. У середині наступного сторіччя кодекс зберігався в бібліотеці Києво-Софійського собору, про що свідчать документуючі записи на нижніх берегах арк. 1, 10 і 21, писані коричневим атраментом, скорописом XIX ст.: «Кіевософійской Библиотеки. 1854.», а також штамп овальної форми, фіолетового кольору, з інвентарним номером, писаним чорнилом: «БИБЛЮТЕКА Києво-Софійського Собора № 97» [7, арк. 1, 10, 21].

На основі відомостей із колофонів і провенієнцій можемо довідатися не лише про час створення книги, її переписувача, місце створення чи фундаторів, але й про суму грошової винагороди за переписування рукопису та його вартість при купівлі-продажу. Під час дослідження *Уставів* XVII ст. нам вдалося дізнатися, що за переписування кодексу 1603 р. Данилко Гаврилов отримав два рублі – «за пи^чмо взято два руб^ля» [7, арк. 476 зв.]. Для порівняння, 100 голук у 1671 р. в Росії коштували 35–80 копійок, пара черевиків – 40 коп., за фунт рису потрібно було віддати 4 коп., родзинок – 3–6 коп., перцю – 18 коп. чи за фунт чаю – 30 коп. [29, с. 269–274]. Мірошник за професією Федір Чемерес у 1699 р. за книгу *Устав* віддав 15 злотих [9, арк. 16]. У той же час кожух вартував 450 грошів, а ціна більш як чотирьох

літрів меду в наступному році становила 24 гроші; за одного вола у 1697 р. треба було заплатити 1010 грошів (200 злотих = 6 тис. грошів) [19, с. 142]. Залишається невідомим, за яку суму Авдотія Шимониха купила *Устав* до Михайлівського храму с. Чернокозинці, адже у вкладному запису лише сказано, що «купи сію книгу глемую оуста^в» [12, арк. 34 зв.].

Підсумовуючи наше дослідження кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського XVII ст.* із зібрання Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, варто наголосити на кількох моментах. Колекція списків *Єрусалимських Уставів* ІР НБУВ репрезентована різними регіонами їхнього створення – як у сучасних кордонах України, так і Росії. На Волині переписано сім кодексів, на Київщині – три, на Поділлі – один і ще один – у Росії. Найбільш ранній кодекс переписаний 1603 р. у Троїце-Сергіївській лаврі (Росія), а найпізніший за часом створення – в 1632 р. в Острополі (Волинь). Завдяки проведеному філігранологічному аналізу паперу досліджуваних рукописів встановлено факт «збирання» паперу для виготовлення нового кодексу, час «залежуваності» паперу коливався від шести до понад десяти років, хоча у випадку з *Олицьким Уставом*, папір якого датований 1604 р., він у 1605 р. вже був вкладений до місцевого Троїцького храму. Їх переписували не професійні копіисти, а представники духовенства чи близькі до церкви особи: священники (Іоаким), дяки (Лонгин), ченці (Данило Гаврилов) чи діти священників (Матфій Смідинський). На основі вкладних і власницьких записів у кодексах вдалося реконструювати історію їхнього побутування від моменту створення до часу потрапляння до фондів ІР НБУВ. Можна стверджувати, що досліджувані рукописні книги не підлягали частим змінам локацій.

Подальшими перспективами у вивченні *Церковних Уставів* зі збірки ІР НБУВ вважаємо детальні кодикологічно-палеографічні та текстологічні студії, які дозволять на існуючому дослідницькому матеріалі краще простежити, який матеріал для створення кодексів застосовувався, як вони організовані, якими є палеографічні особливості цих пам'яток, встановити особливості оздоблення книжкового блоку та оправи. Окремих публікацій потребує питання вивчення мовних редакцій церковнослов'янських списків, дослідження текстів рукописів *Єрусалимського Уставу*, їхнє порівняння між собою, встановлення спільних і відмінних рис, а також зіставлення з друкованими примірниками.

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. І. Од. зб. 3945.
2. Там само. Од. зб. 3943.
3. Там само. Од. зб. 7503.

4. Там само. Од. зб. 4054.
5. Там само. Од. зб. 1759.
6. Там само. Од. зб. 5359.
7. Там само. Ф. 312. Од. зб. 95.
8. Там само. Од. зб. 94.
9. Там само. Ф. 301. Од. зб. 195л.
10. Там само. Ф. 311. Од. зб. 576.
11. Там само. Ф. 313. Од. зб. 26.
12. Там само. Ф. 30. Од. зб. 38.
13. Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской духовной академии / сост. В. Березин. Киев : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1881. V, 81 с.
14. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Выпуск II. Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Никольского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви / сост. Н. И. Петров. Москва : Университетская типогр., 1896. 290 с.
15. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Выпуск III. Библиотека Киево-Софийского собора / сост. Н. И. Петров. Москва : Университетская типогр., 1904. IV, 307, LVIII с.
16. Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии. Саратов : Электро-типогр. «Волга», 1916. Т. I. 472 с.
17. Щеглова С. А. Описание рукописей Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. Петроград : Типогр. Имп. акад. наук, 1916. 112 с.
18. Волощенко С. А. Устав церковної служби : Білостоцький Устав // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 202–212.
19. Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. 188 с. + 8 кольор. іл.
20. Иванова О. А. Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : історико-кодикологічне дослідження : альбом філіграней. Київ, 2016. 256 с. : іл.
21. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Ркк-853.
22. Briquet C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Paris, 1907. Vol. 4.
23. Briquet C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Paris, 1907. Vol. 1
24. Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV–XVIII веках : атлас. Вильнюс, 1967. 577 с.
25. Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII вв. (1596–1651). Київ, 1923. 144 с.
26. Иванова О. А. До питання датування рукописних книг (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2002. Вип. 7. С. 204–216.
27. Водяные знаки рукописей России XVII в. : по материалам Отдела рукописей ГИМ / сост.: Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. Москва, 1980. 172, [1] с.

28. Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины и Литвы из фонда ГИМ : каталог / сост. Т. В. Дианова. Москва, 1993. 192 с.

29. Брикнеръ А. Г. К истории цен в России 17 века // Исторический вестник. Санкт-Петербург, 1885. Т. 20. № 5. С. 259–280.

References

1. Fond I, Unit 3945. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv. [In Church Slavonic].
2. Fond I, Unit 3943. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
3. Fond I, Unit 7503. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
4. Fond I, Unit 4054. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
5. Fond I, Unit 1759. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
6. Fond I, Unit 5359. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
7. Fond 312, Unit 95. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
8. Fond 312, Unit 94. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
9. Fond 301, Unit 1951. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
10. Fond 311, Unit 576. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
11. Fond 313, Unit 26. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
12. Fond 30, Unit 38. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Church Slavonic].
13. Berezin, V. (Comp.). (1881). *Opisanie rukopisei Pochaevskoi lavry, khranishchikhsia v biblioteki muzeia pri Kievskoi dukhovnoi akademii* [Description of the manuscripts of the Pochaiv Lavra from the collection of the Museum of Ecclesiastical Academy of Kyiv]. Kyiv: Typography of G. T. Korchak-Novytsky. [In Russian].
14. Petrov, N. I. (Comp.). (1896). *Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiashchikhsia v gorode Kieve. Vypusk II. Sobraniia rukopisei Kievo-Pecherskoi Lavry, Kievskikh monastyrej Zlatoverkho-Mikhailovskogo, Pustynno-Nikolskogo, Vydubitckogo i zhenskogo Florovskogo, i Desiatinnoi tcerkvi* [Description of the manuscript collections gathered in the city of Kyiv. Issue No. 2. Manuscript collections of the Kyiv Pechersk Lavra, and Kyiv Monasteries: St. Michael's Golden-Domed, St. Nicolas Hermitage, Vydubychi, and Florivskyi Ascension Convent, and Church of the Tithes]. Moscow: University Typography. [In Russian].
15. Petrov, N. I. (Comp.). (1904). *Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiashchikhsia v gorode Kieve. Vypusk III. Biblioteka Kievo-Sofiiskago sobora* [Description of the manuscript collections gathered in of city of Kyiv. Issue No. 3. Library of St. Sophia Cathedral of Kyiv]. Moscow: University Typography. [In Russian].
16. Lebedev, A. (1916). *Rukopisi Tcerkovno-arkheologicheskogo muzeia Imperatorskoi Kievskoi Dukhovnoi Akademii* [The Manuscripts of the Church and Archaeology Museum of the Imperial Ecclesiastical Academy of Kyiv]. Saratov: Volga Electric Typography. [In Russian].
17. Shcheglova, S. A. (1916). *Opisanie rukopisei Kievskogo khudozhestvenno-promyshlennogo i nauchnogo muzeia imeni Gosudaria Imperatora Nikolaia Aleksandroviicha* [The Description of the manuscripts from the Your Majesty Nikolai Alexandrovich Art Industry and Science Museum of Kyiv]. Petrograd: Typography of the Imperial Academy of Sciences. [In Russian].

18. Voloshchenko, S. A. (2017). Ustav tserkovnoi sluzhby: Bilostotskyi Ustav [Statute of Ecclesiastical Service: Bilostok Statute]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 21, pp. 202–212. Kyiv. [In Ukrainian].
19. Frys, V. Ya. (2003). *Istoriia kyrylychnoi rukopysnoi knyhy v Ukraini* [The History of Cyrillic Books in Ukraine]. Lviv: Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian].
20. Ivanova, O. A. (2016). *Kyrylychna rukopysna knyha XVI st. z fondiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoryko-kodykologichne doslidzhennia: albom filihranei* [Cyrillic Books of the 16th century from the funds of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine: historical codicology study: album of watermarks]. Kyiv. [In Ukrainian].
21. Unit Rkk-853. Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv, Ukraine. [In Church Slavonic].
22. Briquet, C. M. (1907). *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Vol. 4. Paris. [In French]
23. Briquet, C. M. (1907). *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Vol. 1. Paris. [In French].
24. Lautciavichius, E. (1967). *Bumaga v Litve v XV–XVIII vekakh: atlas* [Paper in Lithuania of the 15th–18th centuries: atlas]. Vilnius. [In Lithuanian].
25. Kamanin, I., Vitvitska, O. (1923). *Vodiani znaky na paperi ukrainskykh dokumentiv XVI–XVII vv. (1596–1651)* [Watermarks of the Ukrainians papers of the 16–17th cent. (1596–1651)]. Kyiv. [In Ukrainian].
26. Ivanova, O. A. (2002). Do pytannia datuvannia rukopysnykh knih (za materialamy Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [On the problem of dating of the manuscript codices (the case study of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine)]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 7, pp. 204–216. Kyiv. [In Ukrainian].
27. Dianova, T. V., Kostiukhina, L. M. (Comps.). (1980). *Vodiane znaki rukopisei Rossii XVII v.: po materialam Otdela rukopisei GIM* [Watermarks of the manuscripts of Russia of the 17th century: a case study of Manuscript Department of SHM]. Moscow. [In Russian].
28. Dianova, T. V. (Comp.). (1993). *Filigrani XVII v. po staropechatnym knigam Ukrainy i Litvy iz fonda GIM: Katalog* [Watermarks of the 17th century on the old-printed books of Ukraine and Lithuania from the collection of SHM: catalogue]. Moscow. [In Russian].
29. Brikner, A. G. (1885). K istorii tšen v Rossii 17 veka [On the history of the prices in Russia of the 17th century]. In *Istoricheskii vistinik* [History herald], Vol. 20, No. 5, pp. 259–280. St. Petersburg. [In Russian].

Stanislav Anatoliiovych Voloshchenko

Head of the Old Ukrainian Book Museum,

the sector of Borys Voznytskyi National Art Gallery of Lviv

e-mail: stachevskiy@gmail.com

Copies of the Jerusalem Typikon of the 17th century: dating, scribes, localization and usage (the case study of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine)

The detailed scientific attribution of twelve Cyrillic 17th-century hand-written copies of Jerusalem Typikon from Vernadsky National Library of Ukraine is conducted. The examination of research history of these manuscripts has actualized several unsolved problems. The detailed watermark investigation of manuscripts' paper has allowed to figure out the possible date of its creation. The dates of finishing the handwritings, mentioned in the four copies, are proven by watermark study data. The chronology of the investigated Jerusalem Typika embrace the first third of the 17th century. The scrupulous research of the manuscripts has allowed to figure out the certain regions they were created in, even the exact places in some cases. The 17th-century Cyrillic copies of Jerusalem Ecclesiastic Typikon from the Institute of Manuscript are represented by various regions of Ukraine and Russia. The local differences of these artifacts are helpful in understanding the variability of production and design of manuscripts. With the reference to manuscripts' colophons some names of the Ecclesiastic Typika's scribes are revealed, as well as their places of origin, social state and profession. The information, which marginal inscriptions (provenances) contain, has helped to reconstruct the use of the manuscripts, define the motivation of their purchase or donation to certain churches and their prices at the moment of purchase. The existing old library codes, stamps, exlibris or stickers on the codices has become the source of migration routes data of the 17th-century copies of Jerusalem Ecclesiastic Typikon until the very moment of their arrival to the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. The fulfillment of the tasks assigned, as well as the usage of various research methods, contributes to the ascertainment of the scribes' names, places and dates of creation and use of the manuscripts.

Key words: Jerusalem Typikon, manuscript Typika, 17th century, attribution, manuscript historical sources, codex, Institute of Manuscript, Vernadsky National Library of Ukraine.

Станислав Анатольевич Волощенко,

заведующий Музеем староукраинской книги,

сектор Львовской национальной галереи искусств имени Б. Г. Возницкого,

г. Львов

e-mail: stachevskiy@gmail.com

Списки Устава церковного Иерусалимского XVII в.: датировка, писцы, локализация, бытование (по материалам Института рукописи НБУ имени В. И. Вернадского)

Осуществлена подробная научная атрибуция двенадцати кириллических списков Устава церковного Иерусалимского XVII ст., хранящихся в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Изучение

историографии этих рукописных памятников очертило ряд не решенных до сих пор вопросов. Детальное филиграноведческое исследование бумаги, на которой переписаны исследуемые кодексы, позволило выяснить возможное время создания рукописных книг. В четырех списках даты завершения работы над рукописями подтвердились филиграноведческими данными. Хронологические рамки исследования Иерусалимских Уставов охватывают первую треть XVII в. Детальное изучение рукописей позволило определить регионы их создания, а в некоторых случаях – и точные места изготовления этих Уставов. Кириллические списки Устава церковного Иерусалимского XVII ст. в собрании Института рукописи представлены различными регионами Украины и России. Региональные особенности этих памятников способствуют лучшему осмыслению многогранности изготовления и оформления рукописных кодексов. На основе данных колофонов рукописей установлены имена писцов Церковных Уставов, прослежено их территориальное происхождение, социальный статус, а также род деятельности. Информативность маргинальных записей (провениенций) помогла в реконструкции бытования кодексов, определении мотивов их покупки и дарения в те или иные храмы, а также их цены на момент покупки. Наличие старых шифров, штампов, экслибрисов или наклеек на кодексах послужило источником в установлении путей миграции экземпляров Устава церковного Иерусалимского XVII в. до момента их поступления в Институт рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Реализация поставленных задач, а также привлечение различных методов исследования способствовали в определении времени создания рукописей, имен писцов, регионов создания и бытования кодексов.

Ключевые слова: Устав церковный Иерусалимский, рукописные Уставы, XVII в., атрибуция, рукописные памятники, кодекс, Институт рукописи, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского.

*Статья подготовлена 2 березня 2018 року;
подана до друку 21 березня 2018 року.*